

TÜRK'ÜN YÜKÜ

“YENİ OSMANLILIK” MI YENİ BİR “OSMANLI ORYANTALİZMİ” Mİ ?¹

Hatice KAMALI²

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu toprak kayıplarının artması, gelişen Batılı devletler karşısında güç kaybına uğraması üzerine 18. Yüzyıldan itibaren hızlı bir modernleşme, Batılılaşma sürecine girmiştir. II. Mahmut döneminde açılan askeri okullarla başlayan Batılı tarzda eğitim II Abdülhamid döneminde lise ve ortaokul düzeyine kadar indirilerek imparatorluğun pek çok bölgesini saracak şekilde genişletilmiştir. Bu okullarda verilen eğitim çoğu asker veya yönetici olacak, modernleşme – Batılılaşma yanlısı, ancak Abdülhamid dönemi doktorinel eğitiminin bir tezahürü olarak milliyetçi hislere sahip bir elit sınıfının oluşmasına sebep olmuştur³. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar giden sürecin etkili aktörleri, bu elit sınıfın mensuplarıdır. Türk modernleşmesinin dağılan imparatorluğu bir arada tutmak gibi pratik bir kaygının sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak zamanla pratik kaygıların ötesine geçildiği, özellikle başkent İstanbul'da entelektüel bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir.

Osmanlı modernleşmesi ile ilgili en çok ilgi çeken çalışmalardan biri Usama Makdisi'nin “*Ottoman Orientalism*” isimli makalesi olmuştur. Makdisi makalesinde Osmanlı'nın son dönem modernleşmesinde her ulusun yaptığı gibi kendi “Orient”ini oluşturduğunu iddia ederek bunun Osmanlı modernleşmesinin bütünleyici ve tanımlayıcı bir yüzü olduğunu belirtmektedir.⁴ Makdisi'ye göre Osmanlı Oryantalizmi olarak adlandırdığı durum iki farklı temelden beslenir. İlk olarak nasıl ki Batı Oryantalizmi onları Doğu'dan ayıran farklarından temelleniyorsa, Osmanlılar da kendilerini Batı'dan ayıracak olan farklılıkları İslam'a referans vererek modernleşmelerini temellendirmeye çalışmışlardır. İkinci olarak çalışma azmi, disiplin ile imparatorluk tebaasını geliştirme söylemi oluşturulmuştur.

¹ Bu Makale 21-23 Ekim 2017 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² TOBB Üniversitesi Tarih Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, htckml1995@gmail.com

³ Selim Deringil, *The Well-protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I.B.Tauris & Co Ltd., 1997, syf. 93-111.

⁴ Makdisi, Usama, “*Ottoman Orientalism*”, *American Historical Review*, June 2002, s.768-796.

Buna göre modern Osmanlı Türk'ü “pre-modern” olan diğer etnik ve milli gruplarını da Osmanlı modernleşmesine dahil etmek için çalışmalıydı. İslam bu bağlamda, imparatorluğun Müslüman tebaa ile olan müşterekliğini vurgulamak için kullanılıyordu, ancak bu müştereklik dolaylı ya da doğrudan yoldan Osmanlı'nın Müslüman ve gayrimüslim tebaa üzerinde tahakkümünü meşru kılmak için medenileştirme söylemi içinde şekilleniyordu.⁵

“Osmanlı oryantalizmi” kavramının Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika söyleminde etkili bir zihinsel arkaplan olarak süreklilik gösterdiği söylenebilir. Özellikle Yeni Osmanlılık olarak isimlendirilen Türkiye Cumhuriyeti'nin eski Osmanlı bakiyesi topraklarda söz hakkı olduğunu ileri süren politikanın anlaşılmasında Makdisi'nin söylediği tarzda bir medenileştirme misyonunun saklı olup olmadığı incelenmelidir. Bu çalışmada Makdisi'nin iddia ettiği Osmanlı Oryantalizmi'nin Türkiye Cumhuriyeti Ortadoğu politikasında etkili olup olmadığı tartışılacak, özellikle de söz konusu medenileştirme misyonun Yeni- Osmanlılık söyleminde nasıl yer bulduğu incelenecektir. AKP dönemi, Ahmet Davutoğlu'nun politikalarının belirleyici olduğu dönem, çalışmanın merkezinde yer alacaktır. Ayrıca Arap Baharı ile ortaya çıkan Türkiye ekseninde modellik tartışmalarına yer verilecektir.

Oryantalizm kavramını literatürde tartışmalı hale getiren, Edward Said'in 1978 yılında *Orientalism* isimli kitabı olmuştur. Yayınlandığı andan itibaren üzerine pek çok inceleme yazılan, oryantalizm tartışmalarının temeline oturan eserde Said, bir anlamıyla Avrupalıların Doğu'ya ilişkin her türlü meraklarını kapsayan araştırma alanını ifade eden Oryantalizmi emperyalist bir gelenek olarak ele alır ve Batıların oluşturdukları Doğu imgelemine eleştirir. Makdisi'nin yukarıda bahsi geçen makalesi de Edward Said'in Oryantalizminin genişletilmiş bir izahını sunmayı hedeflemektedir. Makdisi bunun için Osmanlı Modernleşme dönemine ilişkin eserlerden faydalanır. Bunların başında Selim Deringil'in II. Abdülhamid döneminde modern-homojen bir Osmanlı toplumu oluşturma tasarısının izdüşümlerini incelediği *The Well Protected Domains*⁶; Fatma Müge Göçek'in *Rise of the Bourgeoisie, Demise of the Empire*⁷ ve Kemal Karpat'ın *The Politication of İslam*⁸ eserleri gelmektedir.

⁵ Makdisi, Ottoman Orientalism.

⁶ Selim Deringil, *The Well-protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I.B.Tauris & Co Ltd., 1997

⁷ Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire : Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford University Press, New York, 1996.

Osmanlı Oryantalizmi kavramı oldukça ilgi çekmiş olmasına rağmen, Makdisi'nin iddiasının Türkiye Cumhuriyeti dış politikası nezdinde sürekliliğini inceleyen akademik çalışmalar mevcut değildir*. Ancak Neo-Osmanlılık çalışmalarının bir kısmında Osmanlılık söyleminin bölgede hegemonya kurmaya yönelik araçsallaştırıldığına ve yumuşak güç kavramının oryantalizmin tanıdığı gibi emperyal izler taşıdığına ilişkin izahlar bulunmaktadır. Ümit Kıvanç'ın *Pan İslamcının Macera Klavuzu*⁹ ve İlhan Uzgel ile Bülent Duru'nu derlediği *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*¹⁰ eserlerde bu türden analizler yer almaktadır. Son olarak , Ahmet Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* kitabı ve Abdullah Gül'ün çeşitli zamanlarda yaptığı konuşmalarının derlendiği *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları* kitabı da yakın dönem dış politika yapımında etkili olmuş iki önemli ismin söylemleri üzerinden analiz imkanı sağlayacağından bu çalışma için önem arz etmektedir.

I. ORYANTALİZM VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Said'in oryantalizmi kesin olmamakla birlikte üç farklı anlam ifade etmektedir.¹¹ İlk olarak Oryantalizm 'Doğu' ya ilişkin araştırmaların tümünü kapsayan entelektüel bir alandır. Doğu'yu farklı boyutlardan inceleyen filologlar, sosyologlar, tarihçiler vb. Oryantalistler sınıfını oluşturmaktadır. İkinci olarak Oryantalizm, Batı ile Doğu arasındaki ontolojik farklılığa dayanır ve bu zıtlıktan beslenen her yazı, çalışma, söylem, düşünce oryantalisttir. Son olarak Oryantalizm emperyalist bir gelenektir, egemenlik biçimidir; Batı adına Doğu'da hükmetmek için etkili bir araç niteliği taşır.¹² Doğu ile Batı arasında tahayyül edilen keskin karşıtlık, Batı'nın, Avrupalının, kimlik tanımlamasında önemli bir etken olmuştur¹³.

⁸ Kemal Karpat, *The Politication of Islam :Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*,Oxford University Press, 2001.

Söz konusu ilişkiye değinen birkaç köşe yazısı bulunmaktadır: E.Atilla Aytekin, " Osmanlı Oryantalizmi ve Yeni Osmanlılık", <http://ilerihaber.org/yazar/osmanli-oryantalizmi-ve-yeni-osmanlicilik-51295.html> erişim tarihi: 28.07.2017; Şükrü Hanioglu, "Türk Oryantalizminin Doğusu Olarak Ortadoğu", <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2013/05/19/turk-oryantalizminin-dogusu-olarak-ortadogu> erişim tarihi: 28.07.2017.

⁹ Ümit Kıvanç, *Pan İslamcının Macera Kılavuzu Davutoğlu Ne Diyor Bir Şey Diyor mu?*, Birikim Yayınları,İstanbul,2015.

¹⁰ İlhan Uzgel, Bülent Duru (der.), *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara,2013.

¹¹ James Clifford,"Oryantalizm Üzerine", *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, syf.139.

¹² İbid.

¹³ Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları,İstanbul,1995, syf.11.

Özellikle Avrupalı toplumların siyasi, ekonomik olarak güçlenmeye başladığı andan itibaren, ortaya çıkan yeni iktidar ilişkilerinin de etkisiyle “Doğu”, modern ve ileri Batı’nın tam anlamıyla bir antitezini ifade etmeye başlamıştır. Eski dünyayı anımsatan “egzotik” havası, tuhaf gelenekleriyle Doğu kurtarılmaya muhtaç bir araştırma “alanı”, “Doğulu” ise başkası – Batılı – tarafından konumlandırıldığı ölçüde kabul görebilecek bir araştırma “nesnesi” haline dönüşmüştür.¹⁴ Said , bu durumu erillik -dişillik benzetmesi üzerinden açıklamaktadır.¹⁵

İlk Oryantalistlerce belirlenen “Doğu” coğrafyasının büyük bir çoğunluğu, o tarihlerde çözülmekte olan ve dağılması durumunda toprak paylaşımının nasıl yapılacağı “Doğu Sorunu” olarak tartışılan Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında bulunmaktaydı¹⁶. Osmanlı imparatorluğu aydınlığın, medeniyetin yurdu olan Avrupa karşısında “...anormal, modası geçmiş, tarihin ve ilerlemenin mahkum ettiği bir devlet”¹⁷ olarak görülüyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, ilk sürekli toprak kayıplarının yaşandığı 18.Yy dan itibaren varlığını korumak için Batılı tarzda yeniden yapılanmaya başlamıştı. Önceden Batı dünyasından (küffardan) farklılıklarını ön plana çıkaran imparatorluk, “modernleşme” döneminde Batılı değerleri benimsemek ve modern Avrupa düzeninin bir parçası olmak yoluyla dünya siyasetinde etkili olmaya çalışıyordu.¹⁸ Anlatıldığı gibi başta pratik kaygılarla ortaya çıkan Osmanlı Modernleşmesi de Makdisi’ye göre -diğer örnekleri gibi- kendi orientini, topyekün modernleşmenin önündeki engeller olan “pre-modern”lerini, oluşturmuştur¹⁹. Yine Makdisi’ye göre bu durum kaçınılmaz bir sonuç ve göz ardı edilemeyecek bir boyut olarak ortaya çıkmıştır.²⁰

¹⁴ Enver Abdülmelik, “Krizdeki Oryantalizm”, *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, syf. 46.

¹⁵ Said, 219-20.

¹⁶ Bernard Lewis, “Oryantalizm Sorunu”, *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, syf. 221.

¹⁷ Eric Hobsbawm’ın ifadesi, aktaran: Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

¹⁸ İbid-57

¹⁹ Usama Makdisi, “Ottoman Orientalism”, *American Historical Review*, June 2002, s.768-796.

²⁰ İbid.

Osmanlı modernleşmesinin, II. Mahmud ile birlikte 19. Yy Avrupa ulus devletlerinde olduğu gibi güçlü bürokratik merkezileşme ve homojenleşme sürecine girdiği görülür²¹. Bu amaçla iletişim ağı yaygınlaştırılmış, devlet memurları geniş demiryolları ve telgraf ağları ile İstanbul'un kontrolüne tabi olmuştur. Batılı tarzda eğitim almış yönetici elitin ve aydınların etkili olduğu İmparatorluğun tektipleştirilmesi sürecinde tüm tebaayı kapsayacak şekilde bir "Osmanlı" kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Hukuk, idare, eğitim, şehir hayatı pek çok alanda yaşanan hızlı değişimler, payitaht dışındaki topraklara nüfuz edememiş ve toplumsal yapıyı değiştiremeden tepeden zorla benimsetilmek istenen değerler bütünü meydana getirmiştir.²² Bu da padişahların imaj kaygısıyla da değişen ve modernleşen İstanbul'a mukabil, henüz Osmanlı olamamış, çoğu Arap nüfusunun yaşadığı "Orientler" ortaya çıkarmıştır .

Bugün Ortadoğu ismiyle anılan bölgenin oryantalist söylemin konusu olması ise esas itibariyle II. Abdülhamid devrinde İslam'ın ve halifelik makamının politika üretiminde kullanılmaya başlanması ile gerçekleşmiştir. İslam ve Türk dilinin belirleyici olduğu doktorinel eğitim sistemi ve yaygınlaşarak ilkokul düzeyine kadar inen eğitim sistemi ile modern ancak milli ve dini hislere sahip sadık bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır²³. Halifelik makamı yalnızca Müslüman dünya üzerinde bir politik araç olarak değil aynı zamanda yapılan reformları meşru kılan bir yetki olarak da kullanılmıştır.²⁴ Eğitim özellikle Arap coğrafyası için "mission civilisatrice"nin önemli bir aracı görülmüştür. 1892'de Arap ve Kürt çocuklarını eğitmek, böylece bölgeye medeniyet götürmek için açılan Aşiret Mektebi ve mektebin uygulamaları İstanbul'da oluşan oryantalist Doğu algısını güzel bir şekilde örneklemektedir.²⁵ Dahiliye Nezareti'nin "Normalde çocuklarını çadırlarının dışına bile çıkartmayan Arapların, cehalet ve kabalıklarının yerini medeniyetin ışığı alacak olması nedeniyle çocuklarını bu mektebe yolağa çok istekli olduklarını" raporladığı okul, medeniyete yabancı olan çocukların kaçma ihtimaline karşı yüksek duvarlarla çevrilmiştir.²⁶

²¹ William Pork; Richard L. Chambers , *Ortadoğu'da Modernleşme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, syf.51.

²² 64.ibid, syf. 64

²³ Deringil, 93-98.

²⁴ Karpat, Politication of İslam., syf. 15.

²⁵ Deringil, The Well Protected Domains, syf. 102.

²⁶ İbid.

Batılılaşmanın iki önemli aracından biri yukarıda bahsedildiği gibi öncelikle toprak kayıpları sebebiyle askeri eğitim olmak üzere Batılı tarzda eğitim kurumları iken bir diğeri ise yavaş yavaş dışa açılan ekonomisi ile dahil olunan kapitalist ekonomik düzen olmuştur.²⁷ Gayrimüslimlerden oluşan bu yeni orta sınıf ile hükümetin işbirliği ile “medeniyet” yolunda reformlar (özellikle 1856 Islahat Fermanı buna örnek verilebilir)²⁸ atarak Osmanlı İmparatorluğu’nun saltanatını korumasına olanak vermiştir²⁹ *The Rise of the Bourgeoisie and Demise of Empire* isimli çalışmasında Fatma Müge Göçek oluşan burjuva sınıfı ile medeniyet, demokrasi, liberal değerler söylemelerinin Osmanlı gündemine girişi arasındaki bağlantıyı incelemiştir.³⁰ Göçek, Osmanlı ile Batı dünyasında arasındaki kurumlar ve ticari mallar üzerinden alışverişin Batılı düşüncelerin de Osmanlı coğrafyasına girdiğini belirtmektedir.³¹ Yöneticiler için amaç dağılmakta olan imparatorluğu koruyup Avrupalı devletlere denk olarak yeniden konumlanmakken, yani aslında imparatorluğun belli bölgelerini “şarklılaştırarak şarklılaşmaktan kurtulmak”³² iken, oluşan yeni aydınlanmacı sanatçı, entelektüel sınıf tarafından “modernleşme”, “medenileşme” kavramları pratik kaygıların da ötesinde bir ciddiyetle değerlendirilmiştir.³³

Milliyetçi isyanların artması, toprak kayıpları, Balkanlar’dan gelen yoğun Türk göçü ile imparatorluğun Türk karakteri vurgulanmaya başlanmıştır. Özellikle Jön Türkler etnik Türklük ve Sünni İslam üzerinden tanımladıkları Türkçülük’ü ideolojik olarak benimsemiştir. Bu durum yönetici aydın ve yönetici kesimin hatta belli oranda halkın Doğu algısını önemli şekilde değiştirmiştir. Yönetici, imparatorluğun kurucusu, üstün değerlere sahip ve şimdilerde modern Türk’ün karşısında miskin, modernleşmemiş Arap kavramsallaşması yerleşmiştir.

Ortadoğu coğrafyasına bu bakış, Türkçülüğün ve Batıcılığın temel iki ideoloji olduğu Cumhuriyet devrinde de devam etmiştir. Batılı bir rejim ilan etmiş, Batılı reformlar gerçekleştirmiş Türkiye Cumhuriyeti’nin Doğu’nun diğer geri kalmış ülkelerine ilham vereceği düşünülmüştür. Ancak yüzünü Batı’ya dönen ve kendi köklü iç değişimleriyle

²⁷ Karpat, Politication of İslam, syf.408-409.

²⁹ İbid, s.409.

³⁰ Fata Müge Göçek, *The Rise of Bourgeoisie and Demise of Empire*..

³¹ İbid, s117

³² Makdisi, “ Ottoman Orientalism”.

³³ *Suraiya Faroqhi, Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, I.B.Tauris, 2005, s. 247-271.

meşgul olan Türkiye Cumhuriyeti mission civilisatrice'yi terk etmiştir. Bu süreçte, Osmanlı imajı ülke içinde dahi hoş bir intiba bırakmadığından dış politikada da Osmanlı söylemine rastlanmaz. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı bakiyesi topraklara yönelik dış politika oluşturmaya başladığı ilk dönem 1950-60 arası Adnan Menderes'in başbakan, Fuat Köprülü'nün dışişleri bakanı olduğu Demokrat Parti dönemidir. Menderes ABD'in de bölge için politika üretmeye başladığı bu dönemde Müslüman ülkeler üzerinde "Big Brother" rolünü oynamak istemiştir.³⁴ Fakat Menderes hükümetinin tarihi bir sorumluluk hissetmediği, oluşturulan söylemin ideolojik bir arkaplana sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Menderes hükümeti, NATO çerçevesinde izlediği dış politikası nedeniyle Cezayir'in bağımsızlığına hayır demiş, üçüncü dünya ülkelerinin taleplerine karşı çıkmıştır.³⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu coğrafyasına, tarihi, kültürel ve coğrafi yükümlülük söylemi ile; ideolojik arkaplan dahilinde, modern ancak Müslüman olan bir model olma bilinci ile yaklaşması, yani Usama Makdisi'nin iddia ettiği oryantalist Osmanlı bakışını politika yapımlarına taşımaları Yeni Osmanlılık düşüncesinin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Çalışmanın geri kalanında Yeni Osmanlılık'ın oluşum aşamaları, Osmanlı Oryantalizminin ortaya çıkışıyla taşıdığı benzerlikler ve Yeni Osmanlılık'ın da oryantalist izlerin varlığı incelenecektir. Söz konusu incelemeler, Osmanlı oryantalistinin yukarıda anlatılanlardan yola çıkılarak Osmanlı modernleşmesinin doğal bir sonucu olduğu varsayımı ile çerçevelenecektir. Özellikle Osmanlı modernleşmesinin üç temel parametresi olan liberal sermaye sınıfının oluşumu, İslam'ın siyasallaşması ve yeni bir entelektüel sınıfın oluşması Neo Osmanlılık düşüncesi incelenirken de göz önünde bulundurulacaktır.

II. YENİ OSMANLILIK VE ORYANTALİZM

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı bakiyesi topraklarda söz hakkı olduğu savı üzerinden Balkanlar ve Ortadoğu'ya yönelik genellikle yumuşak güç unsurları kullanılarak oluşturulmuş politika söylemi Yeni Osmanlılık olarak anılır. Yeni Osmanlılık fikrinin gündeme geldiği ilk dönem Turgut Özal'ın başbakanlığına rastlar. Neo Osmanlılığın ortaya çıkışını hazırlayan birbiriyle iç içe geçmiş katalizörler bulunmaktadır³⁶.

³⁴ Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s.175.

³⁵ İbid , 237-242

³⁶ M.Hakan Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo Osmanlılığın Yükselişi", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Liberte Yayınları, 2002, s.39.

1980' yıllar Türkiye'de Neo-liberal dönüşümün ve “..yeni liberal siyasi ve ekonomik güçlerin ortaya çıkmasına bağlı olarak eleştirel düşünme için alternatif söylem alanları yaratan içsel toplumsal değişimlerin”³⁷ yaşandığı bir dönemdir. Kendi döneminde Türk dış politikasının temel belirleyicisi olan Özal'ın dış politika vizyonu Batı ile iyi ilişkiler devam ederken Ortadoğu ve İslam dünyası ile ekonomik ve sosyokültürel ilişkilerin geliştirilmesi, Doğu dünyasının bir nevi Batılı temsilci olarak civar bölgelerde etkin olabilmektir.³⁸ Özal döneminde aynı şekilde Türkiye'nin kimliği, jeopolitiği tartışmaları da ivme kazanmıştır.³⁹

Böylesi bir ortamda Neo-Osmanlıcılığın yükselişini hazırlayan ilk etmen 1970'lerin sonlarından itibaren İslamcı liberal sermayenin oluşumu olmuştur. Dışa açılan ülke ekonomisinin Ortadoğu'ya açılması bir gereklilik haline gelmişti. Bunun için Özal'ın Neo Osmanlıcı danışmanları Cengiz Çandar ve Nur Ergin gibi isimlerin de etkisiyle Osmanlı tecrübesi bölgede liderlik vasfı kazanmak için araç olarak kullanılmıştır.⁴⁰

Neo-Osmanlıcılık düşüncesini hazırlayan bir diğer faktör ise 1961 Anayasası ile bir önceki döneme nazaran özgürleşen siyaset ortamında kendisine yer bulabilen İslam'ın 1970 ve 1980'lerin koşullarında giderek siyasallaşması ve Türkiye'nin Müslüman kimliğini vurgulamaya başlaması olmuştur. Kıbrıs bunalımı, ABD'nin silah ambargosu, Petrol Krizi, çevre ülkelerden Türkiye'ye doğru yoğunlaşan Müslüman göçleri vb. sebepler Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk-İslam ve Osmanlı niteliklerini kimlik tanımlamasında yeniden kullanmasına yol açmıştır.⁴¹ Ayrıca 1980 askeri rejiminin İslam'ı halk tasarısında bir araç olarak kullanması da İslami burjuvazinin oluşması ile birlikte muhafazakar-İslamcı entelektüeller sınıfının oluşması sonucunu doğurmuştur.⁴² Oluşan bu yeni seçkinler sınıfının 1990'da ve Neo-Osmanlıcı söylemin daha misyoner, korumacı dolayısıyla oryantalist bir hale büründüğü 2000'li yıllarda Türkiye'nin Doğu algısında ve politika üretiminde etkili olacaktır.

³⁷ İbid.

³⁸ Ramazan Gözen, “Türkiye ve Körfez Savaşı:Kriz Ortamında Dış Politika”, *Türk Dış Politikası Analizi*, Der Yayınları, 2004, s.280.

³⁹ İbid ,s.250.

⁴⁰ M.Hakan Yavuz, s.58.

⁴¹ M.Hakan Yavuz, “ İkicilik: Türk Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu”, *Türk Dış Politikasının Analizi*,Der Yayınları,2004,s.242.

⁴² M.Hakan Yavuz, “ Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika..”s.48.

Refah Partisi'nin 1995'te en çok koltuk kazanan parti olarak meclise girmesi ve parti lideri Necmeddin Erbakan'ın koalisyon lideri olmasıyla Türkiye Cumhuriyeti ilk kez siyasi ideolojisini Osmanlı- İslam mirası ile temellendiren bir başbakana sahip oldu.⁴³ Özal sonrası Neo-Osmanlıcılığın ikinci dönemi olarak adlandırılabilir Erbakan dönemi Neo-Osmanlıcılığının en önemli özelliği "Osmanlı" tanımında "Türklük"e yapılan vurgudur.⁴⁴ "Yeniden Büyük Türkiye!" sloganı ve manevi değerleri siyasi ajandanın gündemine taşıma hedefiyle yola çıkan Erbakan Neo-Osmanlıcılığı, Osmanlı- İslam ile Türklüğü bütünleştirmiş, Osmanlı tecrübesinde olduğu gibi sahip olduğu geniş topraklarda adil bir düzen tesis etmeyi başarmış Türkiye'nin, " bütün insanlığa örnek bir medeniyet kuracak maddi ve manevi potansiyele sahip olduğunu" ileri sürmüştür⁴⁵. Milli Görüş hareketine ve Erbakan'a göre "...milletimiz tarihin en büyük, en şerefli milletidir. Örnek medeniyetler kurmuş, insanlığa ışık tutmuş, bütün insanlığa ahlak ve fazilet nedir öğretmiş, asırlar boyu medeniyet bayrağı olmuş, ilim, fen, teknoloji, öğretim ve eğitimde önder olmuş, manevi ilimlerdeki üstünlüğünün yanı sıra, maddi ilimlerde de bütün insanlığa yol göstermiştir"⁴⁶

28 Şubat sonrası Milli Görüş içinde gelenekçiler ve yenilikçiler olarak isimlendirilen taraflar arasında ayrışma yaşanmıştır. Refah Partisi gibi yerine kurulan Fazilet Partisi'nin de kapatılması üzerine yenilikçi cenahın uzun süredir beklediği hamle gerçekleşerek 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Abdullah Gül, Abdüllatif Şener gibi isimler öncülüğünde Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur.⁴⁷ Erdoğan'ın " Milli görüş gömleğini 28 Şubat'ta çıkardık" şeklindeki açıklamasından⁴⁸ da anlaşılacağı üzere AKP, milli görüş çizgisinden farklı bir politika izlemek hedefi ile siyaset sahnesine girmiş, kendilerini İslamcı bir parti olarak değil aslında literatürde kullanılmayan " muhafazakar demokratlar" olarak tanımlama yoluna gitmişlerdir⁴⁹. AKP, MÜSİAD, TUSKON, TUSİAD gibi liberal iş adamı derneklerinin ve çeşitli dini oluşumların desteği sayesinde ülke içindeki çeşitli sağ,

⁴³ İbid, s.36.

⁴⁴ İbid, s.41.

⁴⁵ Berrin Akdeniz, " Sivil Toplum, Neo Osmanlıcılık ve İHH", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 101

⁴⁶ Erbakan, N. (1975). Milli Görüş- Temel Görüş, A. Lelik (drl.). Ankara: Dağarcık Nesriyat ve Dağıtım., Aktaran: Berrin Akdeniz, ibid, s.101.

⁴⁷ Berrin Akdeniz, s.112-113 .

⁴⁸ İlhan Uzgel, "AKP:Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", *AKP Kitabı: Neo-liberal Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2013, s.38.; " Erdoğan: Kaç Kez Milli Görüş Gömleğimi Çıkardım Dedim", <http://www.yeniiasya.com.tr/2007/07/21/haber/h3.htm> erişim tarihi: 28.07.2017

⁴⁹ Uzgel, 21.

muhafazakar grupların desteğini alarak güçlenmiştir.⁵⁰ Tüm bu iç dinamikler ve ABD'nin 11 Eylül saldırısı sonrası Ortadoğu'ya yönelik "stratejik demokratikleştirme" olarak değişen dış politikası Türkiye'yi bölgede önemli bir ülke ve etkili bir aktör konumuna getirmiştir.⁵¹

"Stratejik Derinlik", "Komşularla sıfır sorun" gibi politikalarıyla AK Parti döneminde dış politikada en etkili isim Ahmet Davutoğlu olmuştur. Türkiye'nin jeopolitiğini tarih ve coğrafya bileşenleri üzerinden eski Osmanlı toprakları olan Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'ya kadar genişletmesi ve Türkiye'nin bu bölgelerde nüfuz sahibi olmasını bir "sorumluluk" hatta "zorunluluk" olarak sunması⁵² nedeniyle Davutoğlu'nun gerçekleştirmeye çalıştığı politika "Yeni Osmanlıcılık" olarak anılır.⁵³

Ahmet Davutoğlu'nun Yeni Osmanlıcılık söylemleri ve AKP dönemi Ortadoğu politikalarında Makdisi' nin sözünü ettiği türden oryantalist izlere açıkça rastlanmaktadır. Türkiye'nin köprü ülke olmaktan vazgeçip bölgede aktif bir merkez ülke olma hedefi taşıdığı görülmektedir.⁵⁴ Bu da içerisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem elitlerinininkine benzer türden bir medenileştirme misyonunu (mission civilisatrice) barındırır.⁵⁵ Filistin'de yaşananlar üzerine İsrail'e ağır eleştiriler yönetilmesi, başbakan Erdoğan'ın Davos'taki "One Minute" çıkışı, Mavi Marmara olayı, Libya Savaşı'nda savaş mağdurlarının ülkeye kabul edilmesi bölgede üstlenilen misyonu örnekleyecek türden gelişmelerdir.⁵⁶ Davutoğlu'nun 2014 yılında Ak Parti Gençlik kolları geleneksel iftar programında yaptığı konuşmasında da medenileştirme misyonu vurgulanmaktadır: "...Ortadoğu'dan büyük bir medeniyet meşalesini ayağa kaldıracacağız, Allah'ın izniyle."⁵⁷

⁵⁰ İbid 18

⁵¹ İbid s.18-20.

⁵² Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s.23,149.

⁵³ Berrin Akdeniz, 114.

⁵⁴ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*.

⁵⁵ Ümit Kıvanç, s. 202.

⁵⁶ Paul Salem, "Arap Dünyasında Türkiye'nin İmajı", TESEV Raporu.

⁵⁷ Ümit Kıvanç , s.202.

"Davutoğlunun efsane konuşması"- <https://www.youtube.com/watch?v=zVshTr9WGwc> erişim tarihi: 27.07.2017

Yine oryantalist bir iz olarak, İslam dünyasına karşı hissedilen sorumluluğun “üstünlük” duygusu ve “tepeden bakış” ile birlikte geliştiği görülmektedir.⁵⁸ İddia edilen kısaca, İslam dünyasının Avrupa ile bütünleşmekte olan modern temsilcisi Türkiye’nin tecrübesinin “... demokrasiyi, temel hak ve özgürlükleri, hukukun üstünlüğüne saygıyı, sivil toplumu, şeffaflığı ve eşitliği kendi koşullarında en iyi biçimde hayata geçirmeye yönelik çaba.” olduğu ve bu nedenle Türkiye’nin, “birçok ülke için ilham kaynağı” olabileceğidir.⁵⁹

AKP Hükümeti Yeni Osmanlılık nitelendirilmesinden, emperyal çağrışımına sebep olacağı gerekçesiyle kaçınmaktadır.⁶⁰ Bu emperyal çağrışımın ve Arap dünyasında anti-Osmanlı imajının sebebi Davutoğlu’na göre, Osmanlı’nın bölgede dört asırlık hakimiyetinin Türk olmayan unsurlar arasında “... Doğu Avrupa uluslarının Almanlara, Doğu Asya topluluklarının Japonlara duydukları” yani zayıf ulusların güçlü olanlara duydukları “bir gizli hayranlıkla keskin red psikolojisidir”.⁶¹ Söz konusu psikolojinin üstesinden gelebilmek için değerlerin, kültürün ve çeşitli başarıların ifade edildiği “yumuşak güç” kavramı kullanılır. Nuri Yeşilyurt ve Atay Akdevelioğlu alternatif tanımlamalar yerine kullanılan “yumuşak güç” kavramının kullanılmasının dikkatleri başka yöne çekmek amacı taşıdığını belirtir.⁶² Yeşilyurt ve Akdevelioğlu’na göre esas mesele Türkiye’yi ideal tip olarak ileri sürerek “bölgedeki diğer rejimleri de benzer dönüşümler geçirmeleri için baskı altına alabilmektir.”⁶³

III. ARAP BAHARI VE MODELLİK TARTIŞMALARI

Türkiye’nin 2000’li yıllarda Ortadoğu’da artan popüleritesi modellik tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Türkiye’nin bölgedeki çekiciliği oldukça fazla izlenen Türk dizileri, Türkiye’nin Gazze Savaşı dolayısıyla İsrail’e karşı sert tutumu, Recep Tayyip Erdoğan’ın karizmatik liderliği, Türkiye’nin bölgedeki ekonomik varlığı gibi sebeplerden artış göstermiştir. Müslüman bir ülke olarak demokratik, liberal değerlere sahip olması Türkiye’ni yumuşak gücünün bölge gündeminde kalmasına neden olmuştur.⁶⁴

⁵⁸ Ümit Kıvanç, s.206.

⁵⁹ Abdullah Gül, *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 2007, s. 443.

⁶⁰ Berrin Adeniz, s.114.

⁶¹ Davutoğlu, s.409.

⁶² Nuri Yeşilyurt, Atay Akdevelioğlu, “AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Projesi”, *Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara,2013, s. 408.

⁶³ İbid.

⁶⁴ Meliha Benli Altunışık, Türkiye’nin Ortadoğu’daki Yumuşak Gücü Önündeki Engeller, TESEV Raporu.

TESEV 2010 yılında Ortadoğu’da Türkiye imajına ilişkin yaptığı araştırmada Türkiye’ye ilişkin olumlu düşünenler bölge genelinde %78, Türkiye’yi demokrasi ve İslam’ın başarılı bir bileşeni olarak tanımlayanların oranı %67 ve Türkiye’yi model bir ülke olarak konumlandıranların oranı ise %61 olmuştur.⁶⁵ Bu oranlar 20. Yüzyıl genelinde Ortadoğu’da hakim olan olumsuz Türkiye imajının gözle görülebilir biçimde değiştiğini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁶

Ortadoğu’da Arap Baharı ile değişen düzen Türkiye’yi Ortadoğu’daki yumuşak güç politikasında zor durumda bırakmıştır. Bir yandan demokratikleşme talepleri bulunan muhalifler için İslam ile demokrasinin başarılı bir uyumu “model” olarak sunulan Türkiye, hızlı değişimler karşısında sahip olduğu popülaritesini demokratik bir Ortadoğu yaratmada liderlik rolü oynamak için nasıl pekiştireceğinin yolunu henüz bulamamıştır.”⁶⁷ Örneğin Mısır’da otokratik lider Hüsnü Mübarek’e karşı muhalifler açıkça desteklenmiş, Mübarek sonrası Mısır’ı ziyaret eden ilk lider Cumhurbaşkanı Abdullah Gül olmuştur. Ancak aynı tutum Libya lideri Kaddafi’ye karşı gösterilmemiştir. Pek çok ülke Kaddafi’yi kınarken Türkiye bunu yapmaktan kaçınmıştır.⁶⁸ Bunun sebebi olarak Libya ile Türkiye arasında milyar dolarlık sözleşmelerin varlığının görülmesi, insan hakları, demokrasi yanlısı görünen Türkiye’nin her şeye rağmen kendi çıkarını düşündüğü eleştirilerine yol açmıştır.⁶⁹

TESEV’in 2013 yılında yaptığı Ortadoğu’da Türkiye imajı araştırması da Arap Baharı’nın Türkiye’nin imajına yaptığı olumsuz etkiyi göstermektedir. Türkiye’nin model ülke olduğunu düşünenleri oranı %51’e gerilemiştir. Türkiye’ye olumlu bakış bölge genelinde %78’den %59 oranına gerilemiştir.⁷⁰ Özellikle Mısır ve Suriye’deki olumlu algının dramatik biçimde gerileyişi dikkate değerdir. Bu durumda Türkiye’nin Mısır ve Suriye’deki rejimleri açıkça karşısına almasının yanında, muhaliflerin Türkiye’den yüksek beklentilerine cevap almaması, Türkiye’nin yeterince Müslüman görülmemesi ve Türkiye’de yaşanan Gezi Parkı olayları ve Kürt Sorunu gibi iç siyasal olayların da etkisi olmuştur.⁷¹

⁶⁵ Mensur Akgün, Sabiha Senyücer Gündoğan, Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2013, TESEV Raporu.

⁶⁶ Paul Salem, Arap Dünyasında Türk İmajı.

⁶⁷ İbid.

⁶⁸ İbid.

⁶⁹ İbid.

⁷⁰ Altunışık, Gündoğan, Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2013.

⁷¹ Berrin Akdeniz, s. 136.

TESEV 2013 araştırmasında çıkan sonuca göre katılımcıların %78'i Gezi Parkı olaylarını izlemiştir ve %7 oranında bir kısım Gezi Parkı olaylarındaki polis tepkisini “Türkiye neden model ülke olamaz?” sorusunun yanıtı olarak vermiştir. Ancak bu soruya en yüksek oranda verilen cevap %14 oranıyla “Türkiye'nin müdahaleciliği” olmuştur.⁷² Dolayısıyla Türkiye'nin bölgedeki faaliyetlerinin hala emperyal çağrışımlara sebebiyet verdiği görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin bölgedeki cazibesinin AKP hükümeti döneminde yumuşak güç unsurları vasıtasıyla arttığı görülmektedir. Ancak Türkiye'nin yumuşak gücünün karşısında hem iç hem de dış engeller bulunmaktadır. Özellikle Arap Baharı sonrasında değişen dengeler Türkiye'nin bölgedeki durumunu zorlaştırmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin iç siyasetine yönelik eleştiriler de modellik tartışmalarını Türkiye aleyhine çevirmektedir.

SONUÇ

Usama Makdisi'nin “Ottoman Orientalism” isimli makalesinde ileri sürdüğü gibi Osmanlı modernleşmesinin doğal bir sonucu olarak imparatorluğun Doğu bölgelerine karşı oryantalist bir bakış açısı geliştirilmiştir. Modernleşen İstanbul'a karşı gelişmemiş, miskin Arapların ve Kürtlerin yaşadığı bu coğrafya imparatorluğun da modernleşmesinin önündeki engeller, pre-modern unsurlar olarak görülmüştür. İmparatorluğu dağılmaktan kurtarmak için bu bölgelerin modernleştirilmesi gerektiğine inanan yöneticiler, birleştirici unsur olan İslam'ın varlığı ve Tanzimat Dönemi'nden itibaren bir nevi Rönesans yaşayan aydınlanmacı Osmanlı elitlerinin zihin yapısı nedeniyle henüz Osmanlı olamamış bölgelere dair “medenileştirme misyonu”(*missio civi..*) benimsenmiştir. Makdisi' nin “Osmanlı Oryantalizmi” olarak adlandırdığı bu misyona Yeni Osmanlılık düşüncesinde de rastlanmaktadır.

Osmanlı modernleşmesinde olduğu gibi liberal sermaye sınıfının oluşması, İslam'ın siyasallaşması ve yeni bir entelektüel sınıfın ortaya çıkmasıyla aşama aşama gelişen Yeni Osmanlılık düşüncesi Turgut Özal zamanında Türkiye'nin Ortadoğu'da ekonomik varlığını tesisi etmek için geliştirilmiştir. Erbakan döneminde ise Milli Görüş çizgisinde Osmanlı mirasında Türklük vurgusunun ön plana çıktığı görülür. Yeni Osmanlılık düşüncesinin esas olarak gündeme geldiği dönem Ahmet Davutoğlu'nun stratejik derinlik politikasıyla etkili olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi(AKP) dönemi olmuştur. Kendilerini Yeni Osmanlı olarak isimlendirmeseler de dış politikanın etkili isimleri Ahmet Davutoğlu, Recep Tayyip

⁷² Altunışık, Gündoğan, Ortadoğu'da Türk Algısı 2013.

Erdoğan ve Abdullah Gül'ün söylemlerinde bu düşüncenin hatta bu çalışmada ortaya konulmaya çalıştığı şekliyle Makdisi'nin Osmanlı oryantalizminin izlerine rastlanmaktadır.

Avrupa ile olan yakınlığı, liberal değerleri ve İslam ile demokrasinin başarılı bir uyumu olduğu iddiasını taşıyan Türkiye, “Orient” i olan Ortadoğu’da model bir ülke olma hedefi taşımaktadır. Bu bölgenin medenileştirilmesi Osmanlı mirası nedeniyle Türkiye'nin dış politika “yükü” olarak kabul edilmiştir. Ancak özellikle Arap Baharı sonrasında ve Türkiye iç siyasetinde yaşanan değişimler sebebiyle Türkiye'nin model ülke konumu ve bölgedeki yumuşak gücü tartışılmıştır.

KAYNAKÇA

Altunışık, Meliha Benli, Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yumuşak Gücü Önündeki Engeller, TESEV Raporu.

Akdeniz, Berrin,” Sivil Toplum, Neo Osmanlılık ve İHH”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler ABD Yüksek Lisans Tezi, 2014

Akgün, Mensur; Senyücer Gündoğan, Sabiha,Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2013, TESEV Raporu.

Çalış, Şaban; Dağı, İhsan; Gözen, Ramazan (Der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

Deringil, Selim, *The Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I.B. Tauris, 2011.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Faroqhi, Suraiya, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, I.B. Tauris, 2005.

Göçek, Fatma Müge , *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford University Press, New York, 1996.

Gül, Abdullah, *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 2007.

Karpat, Kemal H. *The Politicization of İslam: Reconstranting Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*, Oxford University Press, 2001.

Kıvanç, Ümit, *Pan - İslamcının Macera Kılavuzu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2015.

Makdisi, Usama, “Ottoman Orientalism”, *American Historical Review*, June 2002, s.768-796.

Pork, William; Chambers, Richard L. , *Ortadoğu'da Modernleşme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Said, Edward, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, İstanbul, 1995

Salem, Paul, "Arap Dünyasında Türkiye'nin İmajı" , TESEV Raporu.

Sönmezoğlu, Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

Uzgel, İlhan; Duru, Bülent (der), *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2013.

Yıldız, Aytaç (Ed.), *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007.